

# **כתיבתו של אשר ברש לילדים בעיתונים לילדים שיצאו בארץ- ישראל; משירים לטף, סיפור לילדים בעל חותם אוטוביוגרפי ועד למעשיות זרות**

ד"ר עפרה מצוב-כהן\*

## **תקציר**

הסופר אשר ברש (1888-1952) נודע כמשורר, כמתרגם, כמבקר ספרות וכעורך. בדומה ליוצרים בולטים בתקופתו, כמו ח"נ ביאליק, יעקב פיכמן, לאה גולדברג, ואחרים, שכתבו לילדים ולבני נוער, כתב גם ברש לילדים ולבני נוער. יצירות אלו התפרסמו בעיתונים כגון "הארץ לילדים", "בן ארצי", "דבר" ו"משמר לילדים". לבד מיצירות מקוריות שכתב ופרסם לילדים ולבני נוער, ערך גם יצירות קלסיות משפות זרות ותרגמן, למשל מאנגלית, מצרפתית ומרוסית.

הספרות העברית נודעת כתחום מרכזי בחיי התרבות שהחל להתפתח בארץ-ישראל משנת 1910, עם עלייתם ארצה של ברנר וחבורתו, ומאוחר יותר גם ביאליק. לצד הספרות למבוגרים שקדו מיטב הסופרים והמשוררים שחיו בארץ ישראל על כתיבה גם לילדים. עקרונות האידאולוגיה הציונית היו הבסיס הרצוי לכתיבה לילדים. לפיהם, היהודי החדש אמור לייסד חברה חדשה ולחיות בה על פי אמות מוסר שהטיפו להם הנביאים.

במאמר זה אבקש לסקור את יצירותיו של ברש לילדים על-פי יצירות אחדות מפרי עטו אשר פורסמו בכתבי העת הנזכרים, שיצאו לאור בארץ-ישראל בעשור הרביעי והחמישי של המאה העשרים. אבדוק את דרכי העיצוב בכתיבתו ולפיהן אבקש להעריך את תרומתו של ברש לתרבות הילדים העברית שהתהוותה ביישוב היהודי.

**מילות מפתח:** אשר ברש, ספרות ילדים, שיר ילדים, מעשיות, יישוב יהודי

## **מבוא**

### **פעילותו של ברש כסופר וכאיש רוח**

אשר ברש (1888-1952) היה פעיל בחיי התרבות והרוח ביישוב היהודי בארץ ישראל, כסופר, כמשורר וכמתרגם, כמו כן עסק בביקורת הספרות והתרבות והיה עורך ושותף להוצאה לאור של

---

\* אני מודה לד"ר רננה גרין-שוקרון על הערותיה והארותיה החשובות.

עיתונים שונים.<sup>1</sup> ב-1914, השתלב במפעל התרבותי החלוצי שהתהווה בעיקר בתל אביב והיה, בין היתר, עורכו של כתב העת "הדים".<sup>2</sup> בשנות פעילותו, 1908-1952 כתב ברש למבוגרים יצירות פרוזה ושירה שהתפרסמו בעיתונים שונים כמו "הפועל הצעיר" ו"הדים". כן היה מעורב בהם של ירחוני הנוער "מולדת" ו"עיתדות" (מלקמן, 1964, עמ' 10),<sup>3</sup> עסק בפרשנות ובביקורת ספרות, בתרגום ובעריכה (ברש, 1931, עמ' 4).

כאמור, ברש נמנה עם יוצרים בולטים בזמנו, שכתבו גם לילדים ולבני נוער.<sup>4</sup> ספריו לילדים התבססו על מעשיות, מקצתן מעולם התוכן היהודי, המאופיינות במוסר השכל (ברש, 1968, עמ' לא-מג; ברש, 1943). יצירותיו שהתפרסמו בעיתונים כמו, "הארץ לילדים", "בן ארצי", "דבר" ו"משמר לילדים" היו מוכרות לילדי היישוב היהודי בארץ-ישראל שהיו מנויים על עיתונים, לאנשי החינוך ולילדים שלמדו במוסדות החינוך השונים.<sup>5</sup>

- 1 א' ברש, י"ג באדר תרמ"ט-י"א סיון תשי"ב, יליד העיירה לופאטין בין נהר הסטיר והגבול הרוסי, בגליציה המזרחית. ברש זכה לחינוך עברי וכללי, למד פולנית וגרמנית. בן שש-עשרה החל לנדוד בערי גליציה ובכפריה, ועבד כמורה. בעיר לבוב הכיר את י"ח ברנר ואת גרשון שופמן שעודדו אותו לכתיבה ספרותית, בשפה העברית. סיפורו הראשון נדפס ב"השילוח", תרס"ט, 1908 (טוקר, 1980, עמ' 108). יצירותיו של אשר ברש זכו להערכה בשנות פעילותו. הוא נמנה עם קבוצת הסופרים בדור השני, המכונה הדור של 'ספרות התחייה' שפעלו לאחר בני הדור הראשון, שאילו נהוג לשייך את מנדלי, ביאליק, טשרניחובסקי, ברדיצ'בסקי ופרישמן. בני הדור השני החלו את כתיבתם בארץ ישראל, ולטענתה של נורית גוברין, הם היו רבים וידועים יותר, למשל ברנר, גנסין, שופמן, בארון וברש, ולצידם פעלו גם סופרים ומשוררים ידועים פחות, כגון יעקב רבינוביץ, יעקב ביילין, ה"ד נומברג ועוד. נורית גוברין, **תלישות והתחדשות: הסיפורת העברית הראשית המאה ה-20 בגולה ובארץ-ישראל**, תל אביב, תשמ"ה, עמ' 11.
- 2 כתב העת "הדים" שעורכיו היו יעקב רבינוביץ ואשר ברש, יצא לאור בין השנים 1922-1928, לצד כתבי עת עבריים אחרים שהיו פעילים בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים בארץ-ישראל, כחלק מהתעצמותו של המפעל הצינוני. כך יצאו לאור באותה התקופה כתבי עת כמו "סדן" (תרפ"ה), "כתובים" (תרפ"ו), "מאזנים" (תרפ"ט), "גזית" (תרצ"ב), "טורים" (תרצ"ג), "גליונות" (תרצ"ד). שלום לינדנבאום עורך אבחנה בין כתבי עת שהעדיפו להתמקד ב"ספרות לשם ספרות", לעומת אחרים שראו בעבודתם הספרותית את ייעודם במרחב הציבורי תרבותי שהם פעלו בו (לינדנבאום, 1979, עמ' 96). על פי אבחנתו של לינדנבאום ניתן לשייך את "הדים" לכתב עת הפונה למרחב הציבורי תרבותי.
- 3 במחקר של נורית גוברין שעוסק בהתנהלותו של ירחון "מולדת" שיצא לאור משנת תרע"א ועד תרפ"ט, ודן בסגנון עבודתם של עורכי הירחון השונים, שמו של ברש אינו מוזכר כאחד מעורכיו (גוברין, 1989, עמ' 288-343).
- 4 למשל, בגיליון "הארץ לילדים", 24 בפברואר 1924, משתתפים הסופרים יעקב פיכמן, ש' בן-ציון; בגיליון הראשון של "בן ארצי", יום ו', כ"ב טבת, תרפ"ו, משתתפים אלישבע, אברהם שוער, ח"א זוטא (חיים אריה זוטא).
- 5 שיריו הוצגו כמסכתות באירועים במוסדות חינוך. למשל, יצירתו "מעשה באלף בית" יצאה לאור ב-1931, בחוברת קס"א (גדיים י"ג) בהוצאת "קופת הספר" והופצה לבתי הספר ("דבר", 11 בנובמבר, 1931). באותה השנה, בכ"ד אדר התרצ"ב, 1 באפריל, 1932, הוצגה על ידי ילדי כיתה ב' מבית הספר בתל-עדשים. ההצגה התקיימה בבית העם, במסגרת חגיגות שושן פורים שנערכו לילדי בית הספר, לנוער ולאומותיהם ("דבר", 1932, כ"ד באדר ב' התרצ"ב, עמ' 3).

מעט נכתב עד כה על יצירותיו של ברש, ועוד פחות מכך על יצירותיו לילדים.<sup>6</sup> במאמר זה אבקש לסקור את היצירות שפרסם ברש בעיתונים לילדים ולבדוק את דרכי העיצוב בכתביתו על-פי יצירות אחדות מפרי עטו אשר פורסמו בכתבי העת הנזכרים, שיצאו בארץ-ישראל בעשור הרביעי והחמישי של המאה העשרים. היצירות שהמחקר יעסוק בהן משתייכות לז'אנרים שונים: שירים לילדים, סיפורים קצרים לילדים, מעשיות-עם מתורגמות. כפי שנראה להלן, הגיוון הז'אנרי מעיד על קשת הכתיבה הספרותית המגוונת של ברש, ומתוכה ייתכן שנוכל להקיש על חשיבות יצירתו לילדים.

### **כתיבה יפה לילדים במרחב התרבות ביישוב היהודי**

התרבות היהודית הארץ-ישראלית בכללה התהוותה ביישוב היהודי מימי העלייה הראשונה, 1882, ועד לזמן הקמתה של מדינת ישראל, 1948. תרבות זו שונה הן מתרבותו של היישוב היהודי הישן בארץ ישראל הן מתרבותו של העם בגלות, וכונתה בשם "יהודי לה", "תרבות עברית" (אבן זהר, 1977, עמ' 165). הספרות, שהייתה נדבך מרכזי בתרבות זו, נכתבה בעברית ואופייה הייחודי יכול היה להיווצר רק בארץ ישראל שבה באו לידי ביטוי מעשי המפעל הציוני ותחייתה המופלאה של השפה שלא דוברה כאלף ושש מאות שנה, ובארץ ישראל נעשתה שפה לקהילה שלמה (ברנקר, 2009, עמ' 19).

כתיבתה של ספרות ילדים החלה עוד בגולה, במזרח אירופה, בסופה של המאה התשע-עשרה. מנחם ברנקר מציין כי שנות השבעים, השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה מסמנות את השיא בכתיבה עברית: זו כללה את היווסדם של "עשרות כתבי עת שבועיים וחודשיים ובהם כתבי עת מיוחדים לנוער..." (ברנקר, 2009, עמ' 19). הכתיבה העברית לילדים בארץ נזקפת לזכותם של מורים ואנשי הפדגוגיה: "הצעירים והנלהבים, שראו עצמם מטפחם של דור עברי חדש במולדתו ונאבקו בעקשנות על הנהגת דיבור עברי בבית הספר, היו גם יוצריה של ספרות הילדים הארץ-ישראלית החדשה" (אופק, 1977, עמ' 73).

בין השנים 1920-1924 בלט כתב העת "הדים", שברש היה כאמור אחד מעורכיו, כשופר תרבותי (שביט, 1977, עמ' 207).<sup>7</sup>

6 ורד טוהר מתייחסת לחלק במפעלו הספרותי של ברש אשר במרכזו עומדת הנגשת אגדות יהודיות מימי הביניים ממסורת אשכנז לילדי ישראל כמהלך מודע של החזרת סיפורים נשכחים. ראו למשל, ורד טוהר, 'רבי חנינא והצפרדע' הד למסורת סיפורית קדומה מאשכנז באסופה לילדים מאת אשר ברש, **מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, לא, תשע"ח**, עמ' 4-19, וכמו כן ראו טוהר, 'מאבקי כוח וזיכרון תרבותי בזירת ספרות הילדים העברית', **עלי ספר**, עמ' 179-196, תש"ף.

7 בהקשר זה יש לציין כי פעילותם של מוציאים לאור תרמה לקידום ספרות הילדים בארץ-ישראל מאחר שעודדו יוצרים עבריים לכתוב עבור ילדים. מפאת מספרן המועט של היצירות עודדו יוצרים ועורכים, כמו י"ח רבניצקי וח"נ ביאליק, לעסוק בתרגומים של יצירות מופת משפות זרות, ביניהן גרמנית, רוסית, אנגלית ויידיש (אופק, 1977, עמ' 426).

עקרונות הכתיבה לילדים התבססו על רוח האידאולוגיה הציונית. היהודי החדש אמור לחיות בחברה חדשה על פי אמות המוסר שלהם הטיפו הנביאים. האידאל הציוני היה לבנות חברה מודרנית חילונית בעלת ייחוד לאומי המבוססת על המורשת היהודית. הקוד התרבותי החדש הושתת בעיקר על שלושה סגנונות: יהודי מסורתי, תרבותי אירופי וחומר הקשור לאידאולוגיה הציונית (סיטון, 2000, עמ' 44). על אף הוויכוחים בין בעלי הדעות השונות הייתה הסכמה על גווניה של ספרות הילדים שתכלול ספרות אירופית מתורגמת לצד ספרות מעולם התוכן היהודי-מסורתי, לרבות עיבוד של סיפורי תנ"ך לשם הנחלת מורשת חגי ישראל (שם).

בעניין זה טען ברש, יש לשקוד על "יחסי תלות בין ארץ-ישראל לבין עם ישראל. הגולה הממשית שרויה בתהליך של ירידה תרבותית, שעה שארץ ישראל מקיפה שבט קטן של סופרים ונמענים בלבד...הסכנה האורבת לספרות המתבשלת במיץ עצמה בתחום חברתי צר...היא שלכל היותר ניצור ספרות של פרובינציה בעל טבע לבנטיני." (שקד, 1981, עמ' 479). ברש יישם את גישתו, כמה מספריו מבוססים על מעשיות מן המורשת היהודית: **הנעל הקטנה** (1947) ו**מנורת הזהב** (1943) ומתרבות עולם: **משיחות ערב** (1958) ו**ישחקו הנערים** (1966). הקשר בין תרבות העולם לתרבות העברית המתהווה בארץ ישראל ניכר לרוב בסיפורי הילדים שפרסם בעיתוני הילדים, כפי שנראה להלן. בסיפורים אלו פונה ברש לספרות עולם שנושאה על-זמניים או שיש להם זיקה לתקופות היסטוריות בחייו הרוחניים של העם היהודי.

### **כתיבתו של ברש בעיתוני ילדים שיצאו בארץ ישראל**

עיתוני הילדים שיוזכרו להלן יצאו לאור בחסותם של עיתונים למבוגרים. כך, "הארץ לילדים" יצא לאור בחסות עיתון "הארץ", מוסף "דבר לילדים" יצא בחסות עיתון "דבר", ו"בן ארצי" יצא כחוברת נפרדת מהעיתון היומי, בחסותו של עיתון "הארץ".<sup>8</sup> נעיין להלן ביצירותיו של ברש שפורסמו בעיתוני ילדים, הממוינות לפי סוגות.

#### **שירים של ברש שפורסמו בעיתוני ילדים**

נראה כי להבדיל מעיבודי סיפורים מהמקורות היהודיים ומספרות העולם, בשירי הילדים שכתב הייתה לברש הזדמנות להביא לידי ביטוי את התרבות העברית והציונית, את חיי הארץ, נופיה ואווירתה, לעומת תיאור ועיצוב חיי הגלות.

יתרה מזאת, הוא ביטא את הרגישות וההבנה לעולמו של הילד, לחוויותיו ולזווית הראייה הילדית, מלבד המסרים הדידקטיים, שמודגשים יותר בסיפורים.

---

8 על פעילותם של כתבי עת ספרותיים בתחילת המאה העשרים ראו גוברין, 2009, עמ' 36-49. גוברין מציינת כי מתוך כתשעים כתבי עת שיצאו לאור ויועדו לקהלים השונים (מבוגרים ונוער ולבעלי מקצוע), רובם יצאו לאור באופן חד-פעמי או לפרק זמן קצר, שם, עמ' 36.

## פנייה לערכים ולעולמו הרגשי של הילד: עיון בשיר "שיר הקטנים"

השיר מכיל ארבעה בתים בני שמונה שורות כל אחד, שורתיו קצרות. החוויה העיקרית המתוארת בו היא על רקע עולמו של הילד מול עולמם של המבוגרים במשפחה. הדובר רואה שוני בין עולמם של הילדים ועולם המבוגרים.

הדובר פונה לנמענים הצעירים בהשתמשו בכינוי גוף ראשון רבים: "יֵשׁ לָנוּ אֲבוֹת / יֵשׁ לָנוּ אִמּוֹת / ... יֵשׁ לָנוּ אֲחִים / ... יֵשׁ לָנוּ דּוֹדִים / ...". שימוש בשם הגוף "לנו" וכן ציון בני משפחה מסטטוסים שונים, אימות (אימהות), אחים, דודים – מקרב את הנמענים לנושא ויוצר שותפות בין הדובר לילדים, נמעני השיר. הדובר מתאר את שגרת החיים האינטנסיבית של בני משפחה מבוגרים ומציע לקוראים הצעירים שלא לנהוג בדומה למבוגרים. אלו האחרונים טרודים לרוב בענייניהם; הם אינם מתפנים לעיסוקים מהנים, למשל, ההורים אינם משחקים ואינם רוקדים, האחים והאחיות עסוקים כל העת בקריאת ספרים ובכתיבת רשימות, הדודים מדברים בלחש וברמזים. תחת זאת, הדובר מזמין את הנמענים חדי האבחנה להיבדל מהמבוגרים ומאורח חייהם ולפנות לפעילות משיבת נפש. הוא קורא לילדים לצאת מהמרחב הסגור אל המרחב הפתוח, מן הבית אל חיק הטבע, ולעסוק במרחבי בפעילויות ספונטניות ומהנות הקשורות בתרבות הגוף והנפש, כמו משחקים, שירה וסיפורים: "הִבָּה נִבְדֵּל וְנַעֲזֹב אֶת אֶרְחָם! עִם הַצִּפְרִים / נִגְוֶה בְּשָׂדוֹת / נָשִׁיר וְנִצְחֵק / וְנִסְפֵּר אֲגָדוֹת!" (ברש, 1921, עמ' ד). פנייתו של הדובר אל הילדים היא ישירה ובלתי אמצעית, הוא פונה לעולמו של הילד ומציע פעילויות נעימות וחוויות. הצעתו לילדים מבטאת הכרה בצורך הרגשי של ילדים לשחק, להשתעשע, לנוע במרחב ולהיות בטבע, ובמתן לגיטימציה לפעולות אלה.

בשיר זה ניכרת טביעת ידו של בן דמותו של ברש, הגיבור הפרוזאיקן המבכר לצאת מעיר הולדתו, לטייל בכפרים ולנדוד מעיר לעיר, כדי לספוג רשמים מנופי טבע ומנופים אנושיים.

בדומה ליצירות אחרות של ברש למבוגרים ולילדים, גם בשיר זה משולבים תיאורי נוף וטבע שעשויים לעורר בדמות השתוקקות לבטא את הלך רוחה: "[...] / נִגְוֶה בְּשָׂדוֹת / נָשִׁיר וְנִצְחֵק / וְנִסְפֵּר אֲגָדוֹת!" (ברש, 1921, עמ' ד). כמו כן מתוארת אווירת המשפחתיות המשרה חמימות ושייכות בקרב הילדים שהדובר פונה אליהם.

9 "שיר הקטנים" הופיע בגיליון הראשון של "הארץ לילדים", בט"ו בשבט של שנת תרפ"א (ברש, 1921, עמ' ד). עיתון הילדים "הארץ לילדים" מטעמו של עיתון "הארץ", בשנת תרפ"א, 1921 נוסד בעריכתו של המשורר יעקב פייכמן (1881-1958) ועוזרו במערכת העיתון, קדיש סילמן. העיתון בן שמונת העמודים, שהיה מצורף כנספח לעיתון היומי, יצא לאור מדי שבוע, במשך עשרים ושישה שבועות, כחצי שנה. בין הכותבים בעיתון היו יוצרים מוכרים כמו חיים נחמן ביאליק, יעקב פייכמן, שלום אש, אלכסנדר זיסקינד בן צבי-הירש רבינוביץ (אז"ר), שאול טשרניחובסקי ואשר ברש. מתוך מאגר הספרייה הלאומית, "עיתונות ילדים של פעם", [http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/ben\\_artsi.aspx](http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/ben_artsi.aspx)

ניתן לציין את פנייתו של הדובר אל ילדי הארץ לצאת וליהנות מנוף ארצם, ואולי השמחה והצחוק קשורים דווקא לכך שהילדים נמצאים בארץ ולא בגלות, בשדות המעובדים בידי ה"יהודים החדשים" שעובדים את אדמתם בארצם.

אלמנט נוסף בתיאורי הנוף, האופייניים בכלל לקורפוס של ברש, הוא תיאור של מזג האוויר השורר בסביבתן של הדמויות הפועלות. מזג האוויר החם במהלך הקיץ מעיק ומקשה על סדר היום של הדמויות, ואילו בעונת הסתיו ובמהלך חודשי החורף הקרים, הדמות מוגבלת לעיתים בפעולותיה.<sup>10</sup> גם בשיר זה ניכר כי למזג האוויר העונתי יש השפעה על הלך הנפש של הדמויות.

הנושאים בשיר זה הולמים את מועד יציאתו של הגיליון לאור, ט"ו בשבט, המבטא התחדשות ופריחה ויציאה לחיק הטבע, ואת הזיקה בין היושב בארץ ישראל לבין אדמתו. כך, "[...] / נְגוּרָה בְּשָׂדוֹת / נָשִׁיר וְנִצְחָק / (שם).

### **עיצוב עולמו החווייתי של הילד/ה בגיל הרך: עיון בשיר לילדים "יום הולדת"**

השיר מתאר אירוע משמח: יום הולדת לפעוטה, שעל-פי רמזים המתוארים לאורך השיר נחוג לכבוד יום הולדתה הראשון. כך, "שְׁנַיִם לָהּ בָּק אֶרְבֶּעַ / וּבִקְשִׁי הִיא עוֹמֶדֶת" (שם). בהמשך מתוארת הפעוטה כמי שיושבת במשך אירוע יום ההולדת על כסת, בפיה ה"פִּטְמָת", פטמת הבקבוק שבו היא אוחת, וכשמניחים לרגליה את המתנות היא מגיבה בקולות צהלה חסרי פשר "בו, מו!" (שם).

רמז נוסף למסיבת יום ההולדת לכבוד שנתה הראשונה נמצא במספר בתיו של השיר, שלושה-עשר: שנים-עשר בתים הם כמספר חודשי השנה, והשלושה עשר הוא החודש המרמז לשנת ההולדת הראשונה הנחגגת לכבודה.

את המסיבה פוקדים פעוטות, בני גילה של כלת השמחה, ביחד עם הוריהם, וכל פעוט בתורו מגיש לפעוטה תשורה. כך, "יִגָּאֵל הַגִּישׁ דָּגָל / חֲנָה [...] / נִתְּנָה שִׁי מִצְנֶפֶת [...]". תחומי עיסוקם המקצועי של ההורים המוזכרים בשיר מעיד על המרחב החברתי שבו גדלה הפעוטה: "יִגָּאֵל בֶּן הָרוֹפֵא [...] חֲנָה בֵּת הַמְּנִיחַ [...] בְּנֵי בֶן הַסּוֹפֵר [...] / וְיֶאֱיִר בֶּן הַמּוֹרֶה [...] / ועל המקצועות המוצגים בפני הילדים כמודל ראוי לחיקוי. רמז נוסף לחברה המקיפה את הפעוטה החוגגת יום הולדת מיוחס לפעוטה עצמה: "וּמִחֶכֶה הַמִּיֶּחֶסֶת". שם העצם משווה לפעוטה מעמד מלכותי המתואר בגון של הומור ומשווה לשיר אווירה של קלילות ושמחה. עם סיומו של טקס הענקת המתנות לפעוטה, מתיישבים האורחים, קטנים כגדולים, ומתכבדים בתקרובת המוגשת: צימוקים, תאנים, שוקולדה, "רִקְלִיקִי דָּבֵשׁ מִתּוֹקִים",

10 כך למשל, ב"תמונות מבית מבשל השיכר" מצוינת הולדתו של שלום, בנה של ברכה, "בין פורים לפסח". ציון חגים אלו כמועדים המסמלים יציאה משעבוד לגאולה, רומזים לישועה במרחב האישי, זו הנוגעת אף לשושלת הבין דורית: שלום נולד לאחר שתי אחיותיו התאומות ולראייתה של סבתו, חנה אברדאם, שלום ימשיך את השושלת של המשפחה כהמשך לסבו ר' שלומקי (חנה רואה דמיון רב בין שלום לסבו שלא הכיר) דרך הקשר המיוחד שיירקם בין הסבתא לנכדה התינוק: "בבוא ימות הקיץ החמים והבשומים היתה הזקנה נוטלתו על זרועותיה ומהלכת עמו שעה ארוכה בחצר..." (ברש, תשי"ב, כרך א', עמ' 27).

11 השיר יצא בגיליון ה' של "הארץ לילדים", בט"ז באדר א' תרפ"א ("הארץ", 1921, עמ' ד).

אגוזים וריבה. על-פי המסורת היהודית מיני מתיקה מוגשים בחגי ישראל ובאירועים חגיגיים כאות לברכה ולשפע.<sup>12</sup>

שיר זה כמו "שיר הקטנים" מתמקד באירוע משפחתי-חברתי משמח, שגור, המוכר לקורא ומעוצב באמצעות כלים רטוריים הפונים גם למצלול. החריזה האחידה לכל אורך בתי השיר בין שורות ב ו-ד משווה אווירה של עליצות וחג כיאה לאירוע – מסיבת יום הולדת לפעוטה.<sup>13</sup>

לאה גולדברג הדנה בשאלה מהי יצירה טובה לילד מצדדת בטענה קלסית כי "ספרות הטובה לילדים חייבת להיות טובה גם למבוגרים". בכך היא קובעת בעצם, "[...] שאף המבוגר יטעם בכל יצירה טובה לילד טעם טוב לעצמו וייהנה ממנה, שאם לא כן – ידע כי אין היא ראויה אף לילד". (גולדברג, תשל"ז, עמ' 19). בין הז'אנרים השונים לילדים גולדברג טוענת כי [...] השיר תופס מקום מרכזי כאשר לריתמוס, למשקל ולחרוז יש חשיבות יותר מאשר לתמטיקה שבו. הקצב מקל על הקריאה והשיר נחרת בזיכרון (שם, עמ' 32-33). בשימוש במשלב לשוני גבוה בשיר ניתן אף לראות ביטוי לעמדתם של כותבי הספרות לילדים בנוגע להעשרת השפה העברית של ילדים צעירים קוראי העיתון, ושל ילדי ארץ ישראל בכלל, והפיכתה לשפת הדיבור בחיי היום-יום.

### פעילות קיץ של ילדים: עיון בשיר לילדים "צדפים וים"

שיר זה נתפרסם בגיליון השני של עיתון הילדים "בן ארצי" (ברש, תרפ"ו, עמ' 2). מיקומו של השיר, בעמוד השני בעיתון, לאחר עמוד השער ותוכן העניינים, עשוי ללמד על מעמדו של ברש כסופר ילדים נחשב.<sup>14</sup>

השיר "צדפים וים" מונה שמונה בתים, בני ארבע שורות כל אחד, כאשר החריזה הקבועה בו בכל בית היא א, ב, ג, ב, ותורמת בכך לתנועתיות של גל העושה מסלולו עד הגיעו לחוף והיספגו בחול.<sup>15</sup>

12 ראו למשל, בנחמיה, ח, ט-יב: "ויאמר נחמיה...לכל-העם, היום קדוש-הוא ליהוה אלוהיכם...לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים, ושלחו מנות לאין נכון לו--כי-קדוש היום, לאדונינו; ואל-תיעצבו, כי-חדוות יהוה היא מעוזכם. יא והלויים מחשים לכל-העם, לאמור הסו--כי היום, קדוש; ואל-תיעצבו. יב וילכו כל-העם לאכול ולשתות, ולשלח מנות, ולעשות, שמחה גדולה: כי הבינו בדברים, אשר הודיעו להם."

13 כך, "עומדת" – "ההולדת" (בית א'), "כסת" – "מיוחסת" (בית ב'), "הרופא" – "צופה" (בית ג'), "בעגלה" – "ונפלה" (בית ד'), "בדהרה" – "לתפארה" (בית ה'), "הפעוטה" – "בפרוטה" (בית ו'), "מצנפת" – "זפת" (בית ז'), "המורה" – "יורה" (בית ח'), "החוגגת" – "העילגת" (בית ט'), "המגדנות" – "המתנות" (בית י'), "צימוקים" – "מתוקים" (בית יא), "כפיות" – "הפיות" (בית יב'), "באה" – "הנפלאה". (שם)

14 במדור הספרותי השתתפו סופרים המנוסים במלאכת הכתיבה כמו אשר ברש, לוי קיפניס, קדיש סילמן ויהודה בורלא, ומקרב הסופרים הצעירים השתתפו יצחק למדן וימימה טשרנוביץ (אבירד).

15 על התקבלותו של שיר זה בקרב ילדי היישוב היהודי ניתן ללמוד מפנייה שיזמו ילדי כיתה מ"מושב מרוחק מן הים" אל תלמידות כיתה ג' "של אחד מבתי הספר בתל אביב". אלו ביקשו שהתלמידות יסייעו להם באיסוף מידע על הים המרוחק ממקום מגוריהם. כדי להמחיש את הים ונופיו, הכינו התלמידות עבודות אומנות שונות, ובחברת שכתבו הוסיפו גם שירים וסיפורים בנושאי הים. כך למשל, ציינו את פרקי התנ"ך שעוסקים בים, ספר יונה הנביא, פרקי

בטקסט מתוארת פעילות שגרתית של ילדים, בנים ובנות, המשחקים במשחקים שונים בחוף הים. בנות המקובצות בחבורה על החוף ממיינות צדפים שליקטו לאורך החוף, ולאחר מכן מתיישבות זו לצד זו וממשיכות למיין את שלל הצדפים על פי צבע וגוון, משקל ויופי. הבנות פרגמטיות – כוונתן להשתמש בצדפים שליקטו ולקחתם לביתן "כל צדף נוצץ וטוב/ הן נוטלות להביא לביתן." (שם, בית שני). מקצתן עושות את מלאכתן בדממה, אחרות מתפארות בצדפים שמצאו. הדובר מביא שלושה מונולוגים שונים בנושא פעילות הבנים והבנות.

הפעילויות השונות שבהן עוסקים הבנים והבנות באות לידי ביטוי במשחק הלשוני בין הפעלים 'שחו', המתאר את פעילות הילדות: "כֹּה שָׁחוּ יְלָדוֹת בְּרֶךְ" (שם, בית שביעי) ותיאור המתייחס לפעילות הילדים: "הַיְלָדִים כָּבֵר עֵיפֹ מְשֻׁחוֹת" (שם, בית שמיני). גם צימוד מורכב זה מדמה את תנועת הגלים לכאן ולכאן, בדומה לחריזה היוצרת אף היא תנועתיות של הגלים, כנאמר לעיל. זאת ועוד, בין הבנים לבנות נוצרת אינטראקציה שהמצלול הנלווה לה תורם לאווירה ההרמונית: בעוד הבנות משחקות "ושחות", משוחחות ביניהן, עוסקים הבנים במשחקי מלחמה בים ושוחים בו.

עם זאת, פעולתן של הבנות מנוגדת לפעולתם של הבנים ושונה בקצב ובדינמיות שלה: בעוד הן יושבות וממיינות צדפים, עורכים הבנים "קֶרֶב עִם הַגָּלִים." (בית ראשון) על אף שהבנים עייפו ממשחקיהם, הם ממשיכים, למראה הבנות העסוקות על החוף: "אֶךְ עוֹד יַעֲרֹב לָמוֹ הַקֶּרֶב/ לְמִרְאָה הַמְשֻׁחָקוֹת הַתְּמוֹת." (בית שמיני). גם כותרת השיר מרמזת לכוליות ולאחדות: "צדפים וים" הצדפים הם חלק מינאטורי מנופו הענק של הים. לכל אחד מן העצמים – הצדפים מזה והים מזה – ייחוד משלו.

המשלב הלשוני הגבוה תורם לאווירה חגיגית ושמחה, שאינה מתילדת: "יֵשׁ נֶהְנוֹת מְעֻשָּׁרֶן בְּדָמִי/ וְיִשְׁנֹן בְּשִׁיחֹן מִתְגַּדְרוֹת." (שם, בית שלישי), "וְלִי צִדְפִּים לְבָנִי-הַגֵּב, / עֲגָלִים כְּכַפֶּתוֹר הַבָּדִים" (שם, בית שישי). כן מצויים בשיר דימויים המתארים את הצדפים; כל דימוי מתאר את הצדף כייחודי שאין דומה לו, "כְּחֶלֶב הוּא צֶח" (שם, בית רביעי), "וְדָמוֹת לוֹ כְּמִנִּיפָה קֶטְנָה" (שם, בית חמישי) ו"עֲגָלִים כְּכַפֶּתוֹר הַבָּדִים" (שם, בית שישי). על פי המונולוגים של הבנות הצדפים מיוחדים, והיגד זה אנלוגי למבע הבנלי של הדובר על קבוצת ילדים המשחקת בחוף שרק במבט מקרוב, זה של הדובר, הם מצטיירים בייחודם הודות לעיצוב הרטורי.

אי אפשר שלא לציין את הנוף בשיר כאחד מנופי ארץ ישראל שטופי השמש שניתנת בו חירות לילד להשתובב וליהנות מזיוה של חמה.

---

המבול בספר בראשית, וכן יצירות משל ח"נ ביאליק, "אונייה" ו"מעבר לים", שירים של יעקב פיכמן ואת שירו של אשר ברש "צדפים וים". עיתון "דבר" כתב על אודות פרויקט זה ועודד את קוראיו לשלוח שמות נוספים של יצירות בנושא הים. "תנו יד, עזורו!" ("דבר", 1932, עמ' 16).

## תענועי דמיון של הדובר: עיון בשיר לילדים "בערב"

השיר ראה אור בגיליון "בן ארצי" (ברש, תרפ"ו, עמ' 31) ונדפס בעמוד האחרון המוקדש לפרפראות, כך, "מפי עוללים, חידות ופתרונם."

הטקסט כתוב כיחידה אחת ומונה שש-עשרה שורות קצרות, רובן בנות שתי מילים. החרוזה בשיר איננה סדורה, אך מעניקה מקצב לשיר.<sup>16</sup> הטקסט פותח בתיאור הקיר מזווית הראייה של הדובר, המביט בו לעת ערב: "הֶקֶיר הוּא לָבֹן, / הַתְּמוֹנָה שְׁחוּרָה". (שם). לכאורה, ציון של משפט חיווי המתאר פריט התלוי על הקיר, אלא שהצבע הדומיננטי בתמונה, דומה לצבע המאפיין את הערב, זמן ההתרחשות הנרמז בכותרת השיר. הצבע הכהה אינו מאפשר זיהוי של פריטים שאולי מצויים בתמונה, ונוסף על כך, הוא בולט על רקע צבעו הלבן של הקיר. יש כאן רמז לשעת הערב החשוכה שאינה מאפשרת זיהוי של עצמים, ובשל כך מערערת את תחושתו של הדובר. הדובר מציין עוד עובדה המביאה להתרחשות נוספת "נֶשֶׁב הָרוּחַ / וְכִבְּתָה הַמְּנוֹרָה" (שם) ובעקבותיה מתחוללת פעולה פנטסטית: "הַתְּמוֹנָה יִרְדָּה / יַעַל הַקִּיר, / עֲמֵדָה לְמוֹלִי / צִחָקָה: גִּיר, גִּיר!" (שם) התמונה מואנשת ופועלת בהתאם: היא יורדת, נעמדת, צוחקת ומשמיעה מילה אוונומטופאית, המחקה צליל של צחוק הנובע מגיחוך או ממעשה קונדס (האחים גרים, 1994, עמ' 167).<sup>17</sup>

הדובר בשיר זה, הפועל מתוך סקרנות והעזה בדומה לילד, נכון לשתף פעולה עם התמונה ומגיב לפעולותיה: "קִפְצָתִי אֶלֶּיָּה, / חִפְצָתִי תוֹפֵשָׁה", אלא שחזיון שאך החל, מסתיים בו ברגע ורק אלמנט הקול נשמע: "שְׁמַעְתִּי: חִי, חִי / וְהַתְּמוֹנָה אֶפְסָה". הדובר מציין שנשאר בחושך בידיים ריקות ומוסיף: "אִם לֹא בָדִיתִי / חִלְמָתִי וְדֹאִי", כמי שמבקש להוכיח כי היה עד לסיטואציה בין במודע בין בתת-הכרתו. כשמתחוויר לו שהוא עומד בשעת ערב מול קיר שעליו תלויה תמונה, הוא מודה שמלבד ציון העובדות הללו, לא התרחשה הסיטואציה הפנטסטית שתיאר ושהיא כנראה פרי תודעתו שאינה בשליטתו, כלומר חלום שפקדו.

התיאורים השונים בסיטואציה זו עלולים לייצר אווירת חשש ופחד. הדובר נמצא בחדר בגפו, אין איש לצידו. בסיטואציה זו ישנם כוחות ניגודיים הפועלים זה מול זה, וכל כוח מפגין את נוכחותו ואת עוצמתו על פי תכונה האופיינית לו. למשל, מתוארים שני צבעים המנוגדים זה לזה, הלבן והשחור, והניגוד מתעצם בהעמדתם זה מול זה. הרוח, הבאה מן החוץ ומייצגת כוח ודינמיות, מול המנורה הסטטית והמאירה, מעין מטונימיה לבית, לחמימות ולהגנה. החרוזה שאיננה סדורה, מעניקה מקצב כפול פנים לשיר: בנוכחותה הרפטיבית היא מעניקה תחושת ביטחון לדובר בשיר, ובהיעדרה, היא תורמת לאווירת המסתורין ולחווייה המוזרה שפוקדת אותו.<sup>18</sup>

16 להלן החרוזה בשיר: א' ("לבן", ב') "שחורה", ג' "הרוח" ב' "המנורה", ד' "ירדה", ה' "הקיר", ו' "למולי" ה' "ניר", ז' "אליה", ח' "תפשה", ט' "חי חי", י' "אפסה", י"ב "בדיתי" י"א "ודאי".

17 התמונה בעל התכונות האנושיות נדמית למראה המדברת במעשייה על שלגייה. ראו האחים גרים, 1994, עמ' 167.

18 להלן החרוזה בשיר: א' ("לבן", ב') "שחורה", ג' "הרוח" ב' "המנורה", ד' "ירדה", ה' "הקיר", ו' "למולי" ה' "ניר", ז' "אליה", ח' "תפשה", ט' "חי חי", י' "אפסה", י"ב "בדיתי" י"א "ודאי".

הימצאותו של הדובר בחדר בגפו עלולה לייצר אווירת חשש ופחד שהדובר-הילד מתקשה להביע במילים. מרים רות טוענת כי "הילד אינו מסוגל לצקת במילים את הרגשותיו: הוא אינו יכול להגדיר את תחושת הרעב – אלא מבקש מזון; אינו מתאר את מצב פחדו, אלא את הדמות שמפניה הוא פוחד; אינו יודע את סיבת כמיהתו, אלא את משאלותיו [...] אותן הוא חווה בדמיונותיו ובחלומותיו בהקיצ". (רות, 1969, ע' 54).

על אף זאת, אין הדובר חושש מהחושך שאופף את החדר, או אינו מודה בכך, והמחשבה המעסיקה אותו היא העובדה שלא הצליח לתפוס את התמונה שקפצה מהקיר, נעמדה מולו וגיחכה. את השיר הוא מסיים כאמור בביקורת עצמית על דמיונו הקודר והפור. סיום זה יכול לעורר אמפטיה בלב הקוראים הצעירים בעלי הדמיון המפותח, ויש בו ניסיון להרגיע את הקורא הצעיר באשר לאמיתות החוויה. אפשר לומר שברש משתמש באלמנט הפנטסטי בשיר זה כדי ליצור מניע להתפתחותה של סיטואציה יוצאת דופן במרחב בנלי ומוכר (או שהוא מכיר בכך שבגיל הילדות אין הפרדה ברורה בין מציאות לדמיון וחשיבתו של הילד מערבת תדיר דמיון ומציאות). סיום השיר בעל האופי הסגור, זה המבקש להציע התרה רציונלית לסיטואציה שהיה עד לה, תמונה הנוהגת כיצור חי, משקף חשיבה של משורר המודע להשלכות האפשריות של החוויה הפנטסטית על הקוראים הצעירים.<sup>19</sup>

### **עיצוב אומנותי עשיר של פעילות משחקית המלמד על תרומתה לעולמו של הילד: עיון בשיר "בנדנדה"<sup>20</sup>**

הכרה ברגשותיו של הילד ובפחדיו ניתן למצוא גם בשיר "בנדנדה". נושא השיר – משחק בנדנדה – מתואר בכל בית בשיר בתבנית קבועה וחוזרת: בכל בית יש חזרה על פנייתו של הדובר לילד הנמצא בעיצומה של פעולת ההתנענעות בנדנדה: בתחילת הבית המתאר את פעילות הילד בנדנדה נאמר: "נוד- נד, נוד-נד", כך בשורה השלישית והרביעית של כל בית: "אַל תִּיָּא, הִילֵד! / רום-יֵרד, רום-יֵרד". הדובר מבקש לנטוע בילד ביטחון, ועם זאת דוחק בו להעז ולהתרומם גבוה יותר. הוראותיו מתארות את הדינמיקה של פעולת הנדנדה, אשר מתחילה בצבירתה של תנופה, עד לשלב

19 גם בפרוזה למבוגרים של ברש ניתן להבחין באלמנטים פנטסטיים. כך, ב"תמונות מבית מבשל השיכר" מתרחש בפתיחת הסיפור מעשה שעשוי להתפרש כחלום או כחזיון: "והנה באחד הלילות החמים [...] והנה אור גדול בחדר [...] אני מפנה את ראשי אל מיטת בעלי שלידי הקיר מנגד, והנה היא בוערת כולה...ומבעד לאש אני רואה את בעלי שוכב תחת סדינו...עניני פקוחות ופניו שליומים..." (ברש, א', עמ' 10). ועוד, ראו שם, בפרקים יד "מעשה המכשפה", שם, עמ' 36-38, טו "מעשה הליצן", שם, עמ' 38-40. טוקר, המתייחס לשימוש בסיודות פנטסטיים בסיפורי ברש כאמצעי להעניק עומק מיסטי-מטפיסי למסופר, טוען כי בסיטואציה כזו חיבור בין הספירה התחתונה, הגשמית, לספירה העליונה, הרוחנית, מתקיימת כדי לאפשר לדמות להינתק מהעולם הגשמי ולשקוע בעולמו הפנימי לקראת "הארה פנימית אינטואיטיבית ביחס לנושא התבוננותו." (טוקר, 1980, עמ' 68-75).

20 השיר יצא לאור בעיתון "דבר", עיתון פועלי ארץ ישראל, במוסף לילדים (ברש, תרצ"ג, עמ' 7). על פי נושא מיועד השיר לילדי הגיל הרך. השיר הבנוי שלושה בתים בני שש שורות כל אחד מתאר פעילות של משחק בנדנדה המוכרת לילד.

שבו התנופה מואצת והנמען נמצא פעם למטה ופעם למעלה, כאשר הפעולה החוזרת על עצמה שוב ושוב מסבה הנאה למתנדנד.

בחלק הראשון של כל בית, בשלוש השורות הראשונות מפורטות הוראותיו המדויקות של הדובר לילד באשר לטכניקה של פעולת הנדנוד, שנוטעות בילד תחושת ביטחון. כך בבית הראשון: "נוד- נד נוד-נד/ מתח ברגל, אחוז ביד." בבית השני: "נוד- נד נוד-נד/פקח העין, שלח מבט", ובבית השלישי: "נוד- נד נוד-נד/הכל ינוע, הכל ימעד". הנחיות הדובר בכל בית הן ספציפיות, בהלימה לתנועת הנדנוד שמתגברת, ובכל הנף מאפשרת לראות תמונות נוף שונות במרחב סביב. ואומנם, הדובר מפנה את תשומת לב הילד לנופים אלו, המתוארים בשלוש השורות האחרונות של כל בית:

כך, בבית הראשון: "מִשְׁפָּל אָרֶץ זוֹ וְעַד גִּבֵּה שְׁמֵי הַתְּכֵלֶת"; בבית השני: "הַכֹּל תִּרְאֶה, גָּדוֹל וְקָטָן/ תַּחַת שְׁמֵי הַתְּכֵלֶת"; ובבית השלישי: "עוֹלָם אֵינָן עוֹמֵד לְעַד/ תַּחַת שְׁמֵי הַתְּכֵלֶת". ניתן לומר כי בשיר זה ישנה מגמה של הדובר להעניק משמעות לפעולת המשחק בנדנדה, בהצביעו על תמונות הנוף השגורות והסטטיות, לעומת האפשרות האחרת – האשליה הפיזית שיוצרת תנועת ההתנדנדות. על פי השיר, הפעולה השגרתית של משחק הילדים המוכר מורכבת: מצד אחד, היא מוכנית, חוזרת על עצמה, ומצד אחר, היא מרגשת, ובכל תנופה נשקף מראה חדש.

החזרה בכל בית של תיאור הנוף הסטטי "תחת שמי התכלת", מחקה אף היא את תנועת הנדנוד המונוטונית כמבקשת לנטוע בילד ביטחון, בניגוד לפעולת הנדנוד הדינמית המערערת את מקומם של האובייקטים שבנוף ואת תחושת השליטה של המתנדנד ועלולה לנטוע בו חוסר ביטחון.

שיר ילדים זה מלמד כי גם פעולה פשוטה ומוכרת עשויה להיראות כפעולה שיש בה ריגוש וחיידוש. החזרות של מילים הקשורות לפעולות הנדנוד תורמות לקצב ולדינמיות, ובעזרת החזרה על פעולה מוכרת גם מקנות לילד תחושת רוגע, כטענתו של פרויד: "הילדים חוזרים במשחקם על כל מה שעשה בהם רושם גדול בחיים ו[...] בתוך כך הם מפרקים את עוצמתו של הרושם וכאילו עושים את עצמם לאדוני המצב. אבל מצד אחד ברור למדי, שכל משחקם נתון להשפעתה של המשאלה השולטת בהם באותו פרק, היא המשאלה: להיות גדול, להיות מסוגל למעשי הגדולים." (פרויד, 1988, עמ' 30).

### סיפורי ילדים של ברש שפורסמו בעיתוני ילדים

בשונה מהשירים המתארים את עולמו של הילד, חוויותיו והרגשות שלו, הסיפורים לילדים של ברש מבוססים על אלמנטים ביוגרפיים ורצון להנציח פרקים מחיי החברה היהודית בגולה, או שהם עיבודים לסיפורי-עם הנושאים מסרים דידקטיים וערכיים.

### סיפור המבוסס על אלמנטים ביוגרפיים: סיפור לילדים "השעורה" של ברש<sup>21</sup>

הסיפור לילדים "השעורה" הוא עיבוד מקוצר של סיפור למבוגרים שכתב ברש בשם זה (ברש, תשי"ב, כרך ב', עמ' 310-312). ההבדל העיקרי בין שתי הגרסאות הוא שבסיפור לילדים ברש

21 הסיפור "השעורה" ראה אור בגיליון יג של "הארץ לילדים" (ברש, 1921, עמ' ב-ד).

מתמקד באירוע הדרמטי של גילוי שעורה במרק הכשר לפסח שהוכן עבור ליל הסדר. יתר האירועים בסיפור לילדים מתוארים בזיקה לשעורה. לעומת זאת, בגרסה למבוגרים מתעכב המספר על תיאור הדמויות: אימו של הילד, אביו, סבתו הזקנה, אחותו הצעירה ותיאור פרטני של סיטואציית ארוחת ליל הסדר.

האקספוזיציה בסיפור לילדים מציגה את מקום ההתרחשות, גליציה שבמזרח אירופה, מרחב המתואר גם בסיפורי גליציה של ברש למבוגרים (ברש, 1921, עמ' ב').<sup>22</sup> המרחב מתואר בזיקה ישירה לאקלים המזרח אירופאי בעונת החורף, המאופיין בשלג ובקור, שתנאיו החמורים הקשו על פרנסת משפחתו בהיותו ילד. כן נזכר מצבה הבריאותי של אימו: היא חולה, ומרותקת למיטת חוליה במשך תקופה ארוכה. הרווחה הכלכלית באה למשפחה באופן בלתי צפוי מן הדוד מאמריקה ששולח למשפחתו של הגיבור-הילד סכום כסף שיסייע בהכנות לחג הפסח, ובני המשפחה נערכים במרץ להכנות הנדרשות לחג. גם סבתו של המספר-הגיבור שעוסקת בניקוי העופות לארוחת החג נזכרת באקספוזיציה. היא מספרת לנכדה על אירוע שקרה במשפחתם לפני יובל שנים והשבית את שמחת בני המשפחה בחג הפסח: במהלכה של ארוחת ליל הסדר נתגלתה שעורה בבטנו של העוף שבושל בכלי הפסח. אווירת נכאים השתלטה על הכול והשביתה את אווירת החג השמחה, האוכל נזרק, ורוב כלי הפסח הושלכו לנהר. לשמע סיפורה של הסבתא, אימו של המספר מעירה בבהלה "אל תפתחי פה לשטן, אמא!" והיא ממחרת לדחוק באימה להמשיך במלאכת ניקוי בשר העוף.

המספר-הילד מציין כי חג זה חביב עליו במיוחד. הוא מביע תקווה שמקרה זה לא ישנה ומסייע בתליית התמונות על קירות הבית, לאחר סיודם. בליבו הוא חוזר על המשפט שמשמיעה אימו בקול: "ישמרנו אלוהים מאסון שכזה".

הוא מתאר את ההכנות לארוחת ליל הסדר שכל בני המשפחה נוטלים בהן חלק: המספר, אביו, אימו וסבתו של המספר. בערב החג הונחו כלי הפסח המיוחדים על השולחן, אחיותיו לבשו שמלת חג וסבתו לבשה מקטורן לבן וחגיגי. האם טרחה על הכנות החג האחרונות, והמספר-הילד ואביו הלכו לבית הכנסת וישבו ממנו עם אורח שתקן לפסח. המספר נשלח לשכן השוחט כדי להביא מעט חרוסת, שם הוא משחק עם בנו של השוחט במשחק אגוזים, מנצח אותו ושב לארוחת ליל הסדר. מהלך הארוחה מתואר בפירוט: כך, קריאת ההגדה, שאילת הקושיות, שהוא עצמו שואל בהיותו בן הזקונים, שתיית כוסות היין ואכילת המנה הראשונה, מרק עוף עם אטריות ביצים. המנה שזוכה לה הגיבור כנף של עוף וכמה קורקבנים, ובתוך שהוא נזכר בסיפורה של סבתו, הוא הופך בחלקי העוף שבצלחתו ומגלה לתדהמתו גרגיר שעורה נפוח (שם, עמ' ג).

הגיבור מתלבט כיצד יפעל, כאשר סיפורה של סבתו על אודות גילוי החמץ בסעודת ליל הסדר מהדהד במחשבתו. אם ישתף את בני המשפחה בגילוי השעורה, הדבר יחייב אותם להשליך את כלי האוכל, וכן את כל דברי המאכל שהוכנו, ושמחת החג תושבת. התפנית הדרמטית שעלולה לפגום

22 למשל הסיפורים, "תמונות מבית מבשל השיכר", "פרקי רודורפר", "סיפורי רודורפר" ו"אהבה זרה".

באוירת החג – מהתרוממות רוח מיוחדת עד לאכזבה ולתחושת החמצה – מסייעת לגיבור להחליט כי בשונה מסיפורה של סבתו, לא יעכיר את אוירת החג ויהי מה. הוא נחפז לאכול ובולע את הבשר עם גרגר השעורה, ואינו משתף איש במקרה.

במהלך ימי החג הגיבור מתייסר ורגשות מעורבים עולים בו: מחד גיסא, הוא גרם לבני משפחתו ולאורח לחטוא בחג זה, וכן לחטוא בחגים הבאים שכן ימשיכו להשתמש בכלי החג. מאידך גיסא, הוא חש גאווה על כי מנע את השבתת שמחת החג. את המוצא לחטא הנורא תולה המספר בזמן שחלף, שזימן אירוע שהוא בבחינת אסון, אך המספר רואה בו הצלה ופתרון לחמץ שהתגלה: "בסוף הקיץ נפלה דלקה בעיירה, וגם ביתנו הישן עלה על המוקד, וכלי הפסח...נשמדו מתחת שמי ה'..." (שם, עמ' ד).

ניתן לומר כי הסיפור הזה דידיקטי משום שהוא דן בחשיבות קיום המסורת באמצעות תיאור ההכנות לחג מרכזי ביהדות, חג הפסח, המאופיין בתביעות הלכתיות מחמירות בתחומי הניקיון והמזון. הדבר אף בא לידי ביטוי כבר בסיפור שמספרת הסבתא לנכדה, המבקשת באמצעות נרטיב המסתבר כבעל פונקציה חשובה בהמשך, להנחיל לנכדה את מנהגי החג והליכותיו, ולכך יש השפעה מהותית על שיקול דעתו של הגיבור בעת גילוי גרגר השעורה. הילד מפגין, בסופו של עניין, גבורה ואומץ לב המושגות על ערכים הטבועים בו מינקות. אלו כרוכים בשיקול הלכתי כבד משקל שעל הגיבור להכריע בו בלא שהות, בינו לבינו. אומנם הכרעתו מנוגדת להלכות הפסח, אך מטרתה היא לא לפגום באוירת החג, האהוב עליו ועל בני משפחתו, ובקדושתו הרוחנית. באמצעות תיאור אוירת החג שהוא בעל משמעות היסטורית וקהילתית מכוננת, מבקש הגיבור להציג את יכולתו העצמאית בקבלת החלטות בסוגיית החמץ שנתגלה מבלי לשתף איש. טוקר מציין כי מאורעות הקשורים לחגי ישראל, כמו פסח בסיפור זה וחג הסוכות ב"נוי הסוכה", "מאפשרים מעקב אחר גידולו של הילד והכרתו העצמאית המתפתחת." (טוקר, 1980, עמ' 118).

בדומה לאירועי הצלה שאירעו לעם ישראל לאורך ההיסטוריה והתפרשו על ידי העם כמעשי ניסים, גם בסיפור זה מתרחשים אירועים המתפרשים באופן דומה בעיני הגיבור, הגדל במשפחה אורתודוקסית: הסיפור פותח בנס המתרחש לפני החג, כאשר סכום כסף ששלח הדוד מאמריקה למשפחה, מאפשר את ההכנות הדרושות לחג. לאחריו, מתרחש אירוע שהוא בבחינת נס נוסף בעיני הילד, כאשר הבית וכל תכולתו עולים באש. אירוע זה פותר את דבר החטא הנורא שמסתיר הגיבור, כלי הפסח החמצים, וכך נמנע המשך החטאתם של בני הבית בשימוש עתידי בכלים. שני המקרים המתרחשים בעת מצוקה מתמשכת ונפתרים באחת, מגבירים בקרב המספר את האלמנט הניסי שאירע לפני החג ולאחריו.<sup>23</sup>

23 ברש, בדומה לגיבור "השעורה", נולד כאמור, בגליציה המזרחית, למשפחה שבה האב היה סוחר תבואות וגדל "באמידות זעיר-בורגנית, הטבועה בחותם המסורת." חינוכו פנה לתשתיות הלימוד היהודי, שכן היה צאצא לצדיק מבולז מצד אימו, ואביו היה בן למשפחה של רבנים ודיינים (קרמר, 1968, עמ' 85). ראו אף הערה מס' 1 לעיל. מכאן ניתן להניח כי סיפור זה לקוח מתשתיות עולמו של ברש ואין זה מן הנמנע שחוויה ספציפית זו היא אותנטית,

אולם לצד הדידקטיות, ניתן לראות גם בסיפור הזה הכרה של ברש בעולמו הנפשי של הילד, שכן במרכז הסיפור עומדת הדילמה של הילד, התמודדותו עם קונפליקט פנימי והצורך להכריע כיצד לנהוג. נראה כי דבריה של גולדברג על כי "זיכרונות חיי היוצר בילדותו מסייעים בידו לרדת אל עולם נפשו של הילד, להכיר בדברים המתרחשים בחייו ובחשיבותם לגביו", הולמים את הסיפור "שעורה" ואת פרסומו לילדים. (גולדברג, תשל"ז, עמ' 23).

### **שני נוסחים של ברש לסיפור אחד מספרות העולם: עיון בסיפור "השסע בשפת הארנבת מנין?"<sup>24</sup>**

סיפור זה מייצג עיבוד של ברש לטקסט מספרות העולם. אוריאל אופק מכנה סופרים, כגון ברש ואחרים, שמלבד כתיבתם המקורית עסקו גם בעיבוד טקסטים ספרותיים משפה זרה, בשם 'סופר-מעבד' (אופק, תשל"ח, עמ' 91).

יוסף מלקמן מציין כי ברש הקדיש "יצירות מיוחדות לילדים ולנוער. הוא אסף ועיבד הן אגדות מקוריות והן מאגדות העמים וקיבצן יחד לקובצי-אגדות".<sup>25</sup> מן המפורסמים שבהם **פלא הרמון** – מאגדות העמים ומשיחותיהם (הוצאת י. שרברק), **מנורת הזהב** – ספר מעשיות (הוצאת מסדה).

הסיפור יצא לאור לראשונה בעיתון "משמר לילדים", הודפס בגיליון מספר שבע תחת הכותרת "מדוע לארנבת יש שפה שסועה?" בלי שם המחבר (ברש, 1946, עמ' 7). כותרת המשנה מציינת כי זוהי "אגדה יפנית". גרסה זו מתחקה אחר הסיבה למראה המעוות בשפתה של הארנבת. המספר בוחר בחומרי עלילה מעודנים, המיועדים לקוראים הרכים. שלא כמו בסיפור המקורי, בתרגום הסיפור מאת ברש אין אלמנטים שליליים כמו אלימות, יצר הרע ורוע לשמו והתכונות החתרניות העיקריות המופיעות בו עניינן בתושיית הארנבת ובערמומיותה.

---

ייתכן שחווה אותה בעצמו או הכיר מקרה דומה לזה. ואכן, טוקר טוען כי לאפיזודה אחיה בביגרפיה של ברש המתבססת על אירוע שהתרחש במציאות וטבע חותם עמוק בברש הילד (טוקר, 1980, עמ' 141). יצירה שבה מוזכר אירוע של שריפה היא למשל, "תמונות מבית מבשל השיכר", פרק כד "השמחה והשריפה" (ברש, תשי"ב, כרך א', עמ' 59-62).

24 עיתון הילדים "משמר לילדים" יצא לאור לראשונה ב-1945 בחסות עיתון "משמר". בעיתון זה פורסמו מיצירותיהם של יוצרים ידועים כלאה גולדברג, אברהם שלונסקי, משה דור, משה שמיר, תמר בורנשטיין, יוסי מרגלית, עמנואל הרוסי, בנימין טנא בנימין הלוי, רבקה גורפיין ואחרים (סרט זיכור 1950-1983/1985 (PF13450).

25 על נושא ליקוט יצירות פופולריות שכותבים סופרים, והיצירות זוכות לעיבודים רבים נוספים על ידי סופרים ועורכים עד כדי שיוך הטקסט למאגר הספרות העממית שכותבו אינו ידוע, ראו טוהר, תש"ף. ורד טוהר עומדת על אחד המקרים שבהם אשר ברש עיבד סיפור ילדים "שתי הכוסות", בספר שבו כינס סיפורים עממיים שכותביהם אינם ידועים, אך מרדכי מיכאלי טען במכתב ששלח לברש כי הוא כתב את הסיפור ופרסמו לפני שספרו של ברש יצא לאור (טוהר, שם, עמ' 181). מיכאלי קבל על שברש שינה את סגנון הסיפור ולא ציין את שמו – כותב הסיפור. קבלי מבקש מברש לתקן את המעוות בפרסום התנצלות בשני עיתונים ספציפיים שציין, ונוסף על כך קבע כי אם תצא מהדורה נוספת של ספר האגדות, סיפורו של מיכאלי יוצא מהמהדורה או לחילופין יובא בסגנון המקורי שבו נכתב (שם, עמ' 183).

גרסתו השנייה של הסיפור "השסע בשפת הארנבת מנין?", ראה אור בגיליון מספר 43 של העיתון (ברש, 1948, עמ' 3-4), והפעם ברש תרגם אותו משפה זרה בלי לציין את שפת המקור. כותרת המשנה מרמזת לפרטים על מקורו העממי של הסיפור וכן מצוין בה שם המספר: "מעשיה טיבטית – סיפר אשר ברש".

### סיפור המעשה

גיבוריה של המעשייה<sup>26</sup> הם בעלי חיים. גיבורת הסיפור, הארנבת, מתגלה כערמומית, פתיינית ובעלת יצר להזיק ולעולל רע לאחר. המפגש עם הארנבת מתחיל בסיטואציה שבה נמר מאיים לאוכלה והיא חלשה ונפחדת, מבטיחה לו שאם יניח לה, היא תובילו למקום שבו נמצאת "בריה גדולה ושמנה". בדרכם משמיעה הארנבת קולות לעיסה ולשאלת הנמר, מה היא אוכלת, משיבה הארנבת שהיא אוכלת את אחת מעיניה שעקרה ומסבירה לו שבין כה וכה יצמחו לה עיניים חדשות. הנמר מחליט לנהוג כמוה, הוא עוקר אחת מעיניו ואוכל אותה. בהמשך הדרך משמיעה הארנבת קולות לעיסה ולשאלת הנמר, מה היא אוכלת, משיבה שהיא אוכלת את עינה השנייה שעקרה ושוב, נוהג הנמר כמוה. כשמגיעים שניהם לתהום, מציעה הארנבת שיבעירו מדורה כדי להתחמם. הנמר שעומד על פי התהום, נסוג לאחור מפאת חומה של הלהבה ונופל לתהום. בדרך הוא מצליח לאחוז בשיניו בשיח, שעוצר את נפילתו. הארנבת מפצירה בו שציין בקצרה אם נפצע וכשהנמר פוצה את פיו הוא ניתק מהשיח ונופל לתהום.

למוחרת פוגשת הארנבת בסייס המוביל עדר סוסים ומציעה לו עור נמר משובח שנמצא במדרון התהום. הסייס מסכים לקחת את עור הנמר, וכשהוא יורד במדרון להביא אותו, פונה הארנבת לעורבים על העץ הסמוך ומציעה להם לפלות כינים משיערם של הסוסים. אלו עושים כדבריה ונוחתים על גביהם של הסוסים שנבהלים ונפוצים לכל עבר. הארנבת ממשיכה בדרכה ופוגשת רועה צאן ושואלת אותו אם יהיה מעוניין ב"קן עורבים מלא ביצים". (שם) הנער עונה לה בחיוב ומבקש ממנה לשמור על העדר עד לשובו. הארנבת נושאת עיניה ורואה זאב. היא מדלגת אליו ומציעה לו לרוץ לעדר, שם יבחר לו "שיות רכות...אין מתוק מבשרן", (שם) והזאב אץ לעשות כדבריה.

לבסוף הארנבת מביטה משועשעת בכל בעלי החיים ובמעשיהם: אדם פושט נבלת נמר, עורבים מנקרים את גב הסוסים, נער חומס את קן העורבים וצאן אובד שזאב "שפיו מגואל בדם" דולק אחריו. היא צוחקת בכל פה עד כי "נשסעה שפתה מרוב צחוק".

26 על מקומו של ז'אנר המעשייה בספרות הילדים שנכתבה באותה עת עמד פ' לנדר, עורך ומתרגם: "אוהבים ילדים קטנים (גם גדולים) סיפורי מעשיות, שמציאות על-אנושית ועם זאת אנושית בתפיסתה ובתיאורה, תהיה חלק אורגאני של רקמתם. אם ישמרו סיפורי מעשיות אלה על תומם הריאלי-דמיוני זה, חזקה עליהם שיצליחו ללכוד את תשומת הלב ובאורח פלא אף ייחקקו עמוק-עמוק בזיכרון." (פ. לנדר, "על ארבעה סיפורי ילדים", מאזנים ז, 1, 1958, עמ' 66-68).

## עיון במעשייה

השימוש בבעלי חיים בסיפורי עם, באגדות ובמעשיות נפוץ, והוא קיים בספרות העולמית הקלסית. לטענת המתרגם חנניה רייכמן, הכתיבה על חיות היא "נשק-נקמה חד ביד החלש במאבקו הנואש עם החזק. כל מה שלא העזו הנדכאים לומר בגנות משעבדיהם ועושקיהם התקיפים, השמיעו באוזניהם על פי כתובת קרוביהם הרוחניים" (רייכמן, תשכ"א, מבוא).<sup>27</sup>

תחילתו של הסיפור נאיבי אך המשכו מפתיע ומעלה שאלה: מדוע נבחרה דווקא הארנבת כאחראית לתהליך אלים של מעשי הרג רווי דם? השימוש בארנבת, הידועה כבעל חיים זריז, שאינו מסוכן וכסמל לפחדנות, מסתבר כחתרני וחושף שרשרת של פעולות אלימות המתבצעות כלפי חסרי ישע ולעיתים כלפי קבוצות חסרות מנהיג (הסייס, הרועה). רוב הדמויות שהארנבת מפתה, בני אדם ובעלי חיים כאחד, אינן משקיעות מחשבה ושיקול דעת לשמע הצעותיה של הארנבת, אלא פועלות באופן אינסטינקטיבי, חייתי ויצרי.

הסיפור משלב יסודות פנטסטיים מז'אנר המעשייה והאגדה, שבו מציאות ודמיון משמשים בערבוביה. זה מקרב את הקורא לטקסט באופן עקיף, שאינו יוצר קישור ישיר בין הטבע האנושי לבין התנהגותה האכזרית של הארנבת. "את הפנטסיה מאפיינים מעוף ודמיון עשיר." (גורביץ', 2009, עמ' 13). עם זאת, היא איננה תלושה מן המציאות ונקודת המוצא שלה היא בהכרח האדם עצמו והעולם סביבו. מרים רות טוענת כי "מעשיות עממיות מכילות אמיתות אנושיות רבות, הן מדברות לכל גיל והבשורה מובנת לכל גיל בהיקף אחר." (רות, 1974, עמ' 78). דב נוי שואל מדוע המעשייה פופולרית אצל ההמון, אף שערכיה האסתטיים והספרותיים בינוניים למדי. לטענתו, הגדרתה של המעשייה כיום מתייחסת לסיפור העממי שעלילתו אינה תחומה במרחב של זמן ומקום, ומכאן שגם הדמויות הפועלות בה הן אלמוניות (נוי, תשנ"ה, עמ' ג-ד). נוי עומד על כך שהמסר במעשייה אינו גלוי וברור, וכן שאינו קבוע אלא "שונה מביצוע לביצוע." (שם, עמ' ו-ז).

לסיפור זה מוסר השכל המבקש ללמד כי יש לבחון כל אקסיומה מקובלת. כן יש לנקוט משנה זהירות בכל מפגש עם האחר, אף עם יצור, שהוא לכאורה קטן ממדים הידוע כפחדן, חלש וכמי שאינו מהווה איום. הדעה (הקדומה) של כל הדמויות שהארנבת באה עימם בדברים, היא המביאה עליהם כאוס ופורענות. הן אינן בוחנות את הצעותיה, אלא מקבלות אותן בשל הידע המוקדם שלהן על הארנבת כמי שאינה בעלת כוונות זדון ורוע, וכך הן מובלות בידיה לגורלן המר וחסר המוצא. כך, מאבד הנמר את מאור עיניו ואחר את חייו, הסייס מאבד את עדרו ובשל כך את המשך התקיימותו הכלכלית, העורבים מאבדים את הביצים שמהן היו בוקעים גוזליהם, רועה הצאן מאבד את עדרו. שרשרת אירועים זו מתרחשת בניצוחה של הארנבת על פי חוק הישרדותי שבו בעל החזק המנטלי, המושתת על ערמוניות וידע, גובר על החלש ממנו, שאינו פועל על פי שיקול דעתו שלו.

27 תכונותיהן האנושיות של בעלי חיים המופיעים כדמויות ראשיות במשלי קרילוב דומות לדמויות במעשיות שתרגם ברש שגיבוריהן הן חיות. כך, "הארנב בציד", שם עמ' 63, "הצפרדע והשיר", שם, עמ' 11, "הצפרדע ורחמי שמים", שם, עמ' 201, "בת העורב והשועל", שם, עמ' 1, ועוד (כל משלי קרילוב, 1963).

העונש שמקבלת הארנבת ממחיש את הרוע שניחנה בו: היא 'מתפקעת' מצחוק למראה הכאוס וההרג שגרמה. בצחוק שמאופיין בשמחה לאידו של האחר טמון גם עונשה, המתבטא בסימן ויזואלי בולט, שפתה השסועה לדורי דורות.

בתבניתה העלילתית דומה מעשייה זו לפיוט היהודי "חד גדיא" שבו מתוארת שרשרת מעשי אלימות שמסתיימת בהתערבות אלוהית המשליטה סדר וקוטעת את שרשרת מעשי הזדון במרחב הכאוטי. עם זאת, בשתי הגרסאות לסיפור זה אין אלמנט פרשני-תאולוגי, אלא תיאור אכזרי של מעשי אלימות לפי הגרסה היפנית, או של הרג ואלימות לשמה לפי הגרסה הטיבטית.

נראה כי מטרת פרסום שתי גרסאות שונות של אגדה זו היא לאפשר לקורא להכיר גרסאות שונות ובאמצעותן לתהות על טבע האדם. יעקב שביט המתייחס לעניין תרגום סיפורת משפות זרות טוען כי במרחב התרבותי ביישוב היהודי היו שתי חלופות: האחת, להיות 'יצרנית תרבות' והאחרת היא להיות 'צרכן תרבות'. "על כן, בתקופה שבה התרבות הלאומית אינה יכולה לספק בכוחות עצמה את כל 'התצרוכת התרבותית', חובה על התרבות הלאומית לספק תצרוכת זו באמצעות 'יבוא', כלומר תרגום או שאילה. כדי שהמערכת התרבותית תהיה שלמה "יש לספק לה את המרכיבים ה'חסרים' מבחוץ". (שביט, 1977, עמ' 192). אני מבקשת לטעון כי ייתכן שלזמן יציאתו של סיפור זה לאור, שנת 1948, יש זיקה לאירועים משמעותיים שאירעו באותה שנה בארץ-ישראל: ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, אירועי מלחמת השחרור והרשמים העמוקים שהותירה השמדת מיליוני יהודים באירופה תבעו דריכות וזהירות רבה מן המדינה כדי לשמור על קיומה במהלך מלחמותיה רוויות הדם באויביה, מבית ומחוץ. ייתכן שהגרסה הטיבטית רוויית האלימות המובאת לקורא העיתון מהווה דרך אסתטית סמלית לשקף לקוראים רשמים אקטואליים.

מנחם רגב תולה את מלאכת התרגום "במתרגם עצמו, במידת ידיעתו את שתי השפות ובעומק הידע וההבנה שלו את תרבותה של כל שפה. הדברים נעשים מסובכים יותר כאשר שפתו של המתרגם, בהשוואה לטקסט שאותו הוא מתרגם, נמצאת בשלב 'נמוך' יותר: חסרה לה גמישות ההבעה שיש לשפה המדוברת כבר מאות שנים, היא כבולה בתבניות ארכאיות של טקסטים מקודשים, היא חסרה הרבה מילים ומונחים מודרניים, [...] והרי זה היה מצבה של העברית המתחדשת. הסופר והמתרגם, שיצרו את כליה של הספרות העברית החילונית, נאלצו להיות חלוצים, ממציאי מילים ומשפטים: במידה רבה ליצור יש מאין" (רגב, 1996, עמ' 32, ההדגשה במקור).

## **עורמה ותחכום כמאפיינים מנטליים להישרדות: עיון בסיפור "הצפרדע החכמה" (אגדה טיבטית) (ברש, 1949, עמ' 2)**

### **סיפור המעשה**

העורב יוצא לציד ומחליט לצוד צפרדע שראה בגן. הוא תופס אותה במקורו ועף איתה לגגו של הבית הסמוך. כשהוא מניחה על הגג, משמיעה הצפרדע צחוק חרישי. לשאלתו, מדוע תצחק, היא

משיבה "למזלי גר סמוך פה אבי, והוא עז כלביא ויקום את דמי מן העושה נבלה עימי." העורב מחליט לקחתה ולהתרחק מהמקום, וכששוב מניחה על הקרקע היא פורצת בצחוק חרישי. הוא פונה אליה בלשון רכה ושואלה "על מה תצחקי הפעם, אחותי הצפרדע?" הצפרדע עונה שדודה החזק גר במרוב הסמוך והמרע לה... לא ימלט מציפורניו."

העורב לוקח אותה במקורו ועף לאגם. בשלב זה מרצינה הצפרדע ומדברת "והפעם בלי צחוק ובלי חרוזים". היא מעירה לו כי מקורו קהה וכדי שיקל עליו לאוכלה היא עליו לחדדו. העורב שוקל את דבריה ומחליט כי דיברה ביושר. בעוד הוא שוקד על חידוד מקורו, קופצת הצפרדע אל המים ומתיישבת בקרקעית האגם. על אף שהעורב מבקש ממנה שתעלה משום שחידד את מקורו והוא מוכן לאוכלה עונה לו הצפרדע: "מה יכאב לי הלב... רצונך לאכלני, רד אליי וקחני." ניסיונותיו לצלול באגם אינם צולחים, הוא מקפל את כנפיו ואומר בעצב: "חבל, חבל לשווא חידדתי את מקורי."

### עיון בסיפור

בדומה לסיפורים אחרים שתרגם ברש, גם סיפור זה דידיקטי ומציג סיטואציה שבה נדרשת תושייה ומחשבה באמצעות האנשת בעלי חיים. תושייתו של החלש היא הנחוצה להיחלצותו ממצב של סכנה לקיומו. הצפרדע קטנת הממדים, המסוגלת להינצל במרחב מחייתה במים, מערימה על העורב בזכות מחשבתה, והודות ללשונה היא ניצלת מכליה. נראה שהלקח העיקרי שמבקש טקסט זה להנחיל לקוראים הצעירים הוא כי השימוש במלל הוא אפקטיבי ועדיף על פני כל מעשה אחר שעלול להוביל לאלומות.

### על המידתיות של עונש והוכחת הבריות החפות לכאורה מדבר עבירה: עיון בסיפור "חוכמת הגנב" (שיחה סינית)<sup>28</sup>

תרגום יצירות מופת מתרבויות עולם תאם את האידאולוגיה הדידיקטית של מערכת העיתון שביקשה להביא את היצירה הזרה בפני הקורא הצעיר כדי לחשוף בפניו טפח מהספרות העולמית ולהרחיב את השכלתו. מעשיות אלו שהובאו בידי ברש האמון על מלאכת הכתיבה, העיבוד והעריכה, תרמו לקורא הצעיר והאירו עניינים חברתיים ומוסריים.

הסיפור "חוכמת הגנב" נסוב על גנב שבאחד הימים גונב מקטרת-חרש ולאחר שנתפס בשעת מעשה, נגזר דינו לשבת בבית הכלא למשך שלוש שנים. לאחר כחודש מבקש הגנב להביאו בפני המלך. הגנב מובא בפני המלך ומוציא מכיסו "צרור קטן, ארוז בפיסת נייר...זרע-אגסים פשוט". לטענת הגנב, זה אינו זרע פשוט אלא זרע שניב "אגסי-זהב".

לשאלת המלך מדוע לא השתמש בזרע זה, משיב הגנב שרק אדם נקי כפיים ובעל מחשבות תמימות יכול לקבל תנובת זהב מן האגסים, ומאחר שאינו בעל תכונות אלו, לא יוכל להשתמש בו. המלך עונה כי גם הוא אינו יכול לקבל מתנה זו. המספר מציין כי כשהיה המלך ילד קטן לקח מארגזה של אימו כסף ללא ידיעתה. לאחר הפגישה עם המלך שלא הניבה פרי, הולך הגנב לשר המדינה,

28 הסיפור פורסם בעיתון "משמר לילדים" (12.7.1949, עמ' 5-6).

לשופט המחוז, לראש בית הסוהר, "הלך מאיש לאיש, עד קטון הפקידים, וכולם מיאנו לקחת מידיו את זרע-האגסים הנפלא כי ידעו את דרך פשעם."

הגנב מבקש לכנס את כל האנשים שהציע להם את זרע האגסים וכאשר הם מתכנסים נושא דברים ואומר כי כולם "גונבים ומועלים ודוברי שקר ועושים בחונף", ועל אף זאת איש אינו כולא אותם והם חופשיים ללכת לכל מקום שיחפצו. הוא פונה למלך ושואלו האם יש צדק במאסר שקיבל על שגנב מקטרת שעולה רק פרוטה. "ולא מצא המלך מענה וישלחו לחופשי."

כותרת המשנה של הסיפור 'שיחה סינית', מלמדת על מקורותיו של הסיפור מן התרבות הסינית. הדיאלוג מתקיים בין שתי הדמויות הבולטות בסיפור, המלך והגנב. על אף הבדלי המעמדות ביניהם, מתייחס המלך לנושא המוצג לפניו בענייניות וזה מאפשר את פיתוחו של הטיעון ואת הצגתו על ידי הגנב ומביא ליציאתו לחופשי. הגנב מעלה טיעון יסודי באשר להתנהגות האנושית, לפיו אין איש שהוא נקי כפיים. בקרב האנשים החופשיים יש כאלה שעברו עבירה ולכן היחס בינו, כמי שביצע עבירה פעוטה, לבינם, אינו נכון, ומכאן שאף העונש שקיבל אינו הולם. ממהלכיו של הגנב משתקפת ביקורת על אמות המשפט ועל ערכי צדק שיפים לאדם שנתפס בקלקלתו, בעוד אחר יכול לבצע עבירה, אך משום שאינו נתפס ממשיך להלך חופשי. המלך שותף לעמדה זו, בסופו של הדיאלוג שמוביל למסקנה כי מעשה הגניבה של הגנב אינו חמור ממעשיהם של קבוצת הפקידים הגדולה הנוכחים בשיחה, הוא משחרר את הגנב.

### עיון בסיפור "עונשו של כילי"<sup>29</sup>: לקח ומוסר השכל

הסיפור הקצר "עונשו של כילי" מובא מתרבות העולם בידי אשר ברש, (ברש, 1936, עמ' 3).<sup>30</sup> הסיפור נסוב על פלאח עשיר שנודע בקמצנותו, ברוע לבו ובצרות העין שלו. בגינתו גדל עץ שהניב אגסים. האיכר קטפם ונסע לשוק כדי למכור את התוצרת ולקבל תמורתה רווח נאה. בהגיעו לשוק ניגש לקרון האגסים פושט יד וביקש אגס אחד, אך הפלאח סירב. גם כשטען האביון שאגס אחד לא ירושש אותו, סירב הפלאח בגסות, קילל את האיש ואיים לפגוע בו אם לא יסתלק מהמקום.

29 הסיפור פורסם ב"דבר", מוסף לילדים, נג (10.1.1936), עמ' 3. בין השנים תשרי תרצ"ב - טבת תרצ"ו, 1936-1931, פורסמו חמישים ושלוש מהדורות שבועיות של השבועון "דבר לילדים" מטעם עיתון "דבר" עיתון פועלי ארץ ישראל. המוסף אויר בידי נחום גוטמן, שאף פרסם בו מיצירותיו הספרותיות. עדינה בר-אל מציינת שכתבו בו כמעט כל הסופרים והמשוררים שפעלו בארץ-ישראל: אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, פניה ברגשטיין, ח"נ ביאליק, שאול טשרניחובסקי, ש"י עגנון ועוד. אתר הספרייה הלאומית,

[http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/davar\\_leyeladim\\_mosaf.aspx](http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/davar_leyeladim_mosaf.aspx)

30 בהמשך לכותרת הסיפור מצוין בסוגריים ("שיחה סינית") וכוכבית מפנה להערה ביבליוגרפית ובה מצוין כי הסיפור הוא "מתוך הספר 'הדס' העומד לצאת בהוצאת 'מצפה'. הערת שוליים זו מביאה בפני הקורא הצעיר מידע נוסף באשר ללקט אגדות שיצא לאור בספר. נתון זה תואם את דבריו של יעקב שביט על הצורך בספרות מתורגמת בתרבות העברית שעלה ביישוב היהודי, ראו עמ' 15 לעיל.

אחד הנוכחים במקום הציע לפלאח שייתן לעני אגס קלוקל, אך הפלאח התרעם וענה לו שיהיה נדיב על חשבון הונו ולא על חשבון הונו של אחרים. מחנות סמוכה יצא נער-גלבים וקנה לעני אגס. העני אכל מהאגס ואמר לקהל שיתאסף כי מחרצנו של האגס יוכל לייצר שפע של אגסים. לאחר שסיים העני לאכול את האגס, הוא חפר גומחה קטנה, זרע בה את חרצן האגס וביקש שישקו את החרצן. נער הגלבים הביא כוס מרק והישקה את העץ שגדל בן רגע וענפיו התמלאו באגסים ריחניים ויפים למראה. העני טיפס על העץ, השליך את האגסים לעבר האנשים שהתקהלו ועודדם לאכול מהם. כשהתרוקן העץ מאגסים לקח העני קרדום, כרת את העץ, נשאו על כתפו והלך מהמקום. הפלאח הכילי פנה לקרונו וכשגילה שהוא ריק הבין "כי אך את פרו חילק העני לאנשים". הוא רץ לחפש את העני ובדרכו מצא את יצול עגלתו זרוק והבין כי עץ הפלאות שעלה מן האדמה לא היה "כי-אם יצול קרונו, והאגסים-אגסיו." לאחר מקרה זה הופך הכילי לאדם נדיב ומשנה את דרכיו.

בדומה למעשייה "השסע בשפת הארנבת מנין?", גם מטרתה של מעשייה זו להציג מעשה שבסודו יש מוסר השכל. תכונת הקמצנות מוצגת כתכונה שלילית שבסופו של דבר גורמת נזק לבעליה. הנדיבות ורוחב הלב לעומת זאת חיוביים, ובעזרתם ניתן להיטיב עם הבריות.

במעשייה זו מתרחש מעשה פלאי: הפיכת יצול העגלה לעץ מניב פירות רבים, שאותו מנסה העני להסביר לפלאח הכילי באופן רציונלי. עם זאת, הסברו אינו משכנע משום שהמספר מתאר לפני כן את צמיחתו הפלאית של החרצן ששתל העני. כך או כך, המעשה אינו ריאליסטי ואין בהסבר רציונלי כדי להבהיר את סדר העניינים.

כמו בסיפור אחר לילדים, פרי עטו של ברש, "השעורה", שתחילתו במעשה ניסי, גם בסיפור זה יש יסודות פלאיים שמטרתם לחולל תמורה מהותית באופיו של הפלאח העשיר והכילי, וכן ליצור עניין אצל הקורא. ואומנם מעשייה זו מסתיימת בהיגד כללי ואופטימי המציין את השינוי שחל בפלאח: "ויטב הכילי את דרכו וכליותו לא היתה לו עוד." מעשיו של העני בפומבי שכללו שימוש בפירות של הפלח הכילי וביצול עגלתו גורם לשינוי בתפיסתו של הכילי.

פנייתו של ברש לספרות עולם בתוך שהוא גם המתרגם והעורך של הסיפורים מלמדת על תפיסתו הדידקטית ועל השפעתו בעיצוב טעמו התרבותי של הקורא הצעיר.

## סיכום

יצירות הספרות לילדים שכתב ברש בעיתוני הילדים השונים שיצאו לאור בארץ-ישראל בתקופת היישוב היהודי ולאחר הקמת מדינת ישראל הן מגוונות. מהן יצירות המוכרות לקורא מחוויות היום-יום, המתאייסות למרחב של הילדים, השונה מעולם התוכן של המבוגרים (כך, "בנדנדה", "צדפים וים", "שיר הקטנים", "יום הולדת"), מהן הפונות למסורת היהודית ולמורשתה (סיפור "השעורה", המתאר את חג הפסח), ומהן הפונות לתרבות עולם ומבקשות לפתוח צוהר בפני הקורא הארץ-

ישראלי הצעיר אל התרבות העולמית כדי להעשיר את עולמו של הקורא ואת ערכו באמצעות ז'אנר של סיפורי מעשיות (כך "השסע בשפת הארנבת מנין?", "חוכמת הגנב", "עונשו של כילי").

משלב הלשון הגבוה האופייני לשירים ולסיפורים אלו עשוי להעיד על החשיבות הפדגוגית שהייתה בעיני ברש בכתבתו לילדים. בסיפורי המקור של ברש לילדים ניתן לזהות בסיס ביוגרפי: אזכור של מקורות ילדותו בגולה, גליציה המזרחית, ותיאור חוויות אותנטיות.

שירי הילדים של ברש מבקשים להציג לקורא חוויה קונקרטית שפונה לעולם המוכר של הילד באשר הוא ילד – עולם החוויות המציאותי שלו המתקיים במרחב הארץ-ישראלי ומתארו ובעולמו הפנימי-הנפשי והרגשי: משחק בנדנדה, פעילות בחיק הטבע ומסיבת יום הולדת. תשומת לב מוקדשת למבנה השיר ולאמצעים הרטוריים התורמים לנושא ולאווירה בסיטואציה המתוארת בשיר.

מקצת המעשיות המתורגמות שבחר לספר מתארות ברובד הגלוי שלהן עולם פנטסטי, שמציאות ודמיון משמשים בו בערבוביה, ומעשי הניסים שמתרחשים הם חלק מהשגרה הבדייונית. ברובד העמוק שלהן הן מבקשות לעורר בקרב הקוראים שאלות במחשבה מחודשת ולהקנות חוכמה על פי ניסיון של הדמויות.

בגיליון מספר 43 של "משמר לילדים", מובאת לצד המעשייה "הצפרדע החכמה" שכתב ברש, כתבה המוקדשת לסופר: "הסופר אשר ברש" (במלאת לו שישים שנה) " (רבי, 1949, עמ' 3). הכותב חיים רבי מספר לקוראים הצעירים על "איש יקר ונחמד הגר בתל-אביב ושמו הוא: אשר ברש". רבי מציין כי יום הולדתו של הסופר הוא אירוע חשוב משום השפעתו הגדולה של ברש על הספרות העברית. כדי להמחיש את גדולתו של ברש, משתמש רבי במושג "דורו של ביאליק" ומסביר כי בתקופת פעילותו הספרותית של ביאליק פעלו סופרים ומשוררים רבים אשר תרמו להקמת היישוב והמולדת בהיותם שותפים למלחמת הכיבוש וההתיישבות. ואף "הקדישו ממיטב מרצם להחייאת השפה העברית".

רבי פונה לפועלו של ברש מאחורי הקלעים ומציין כי אין הוצאה חשובה לנוער שברש אינו שותף בה, הוא עיבד ותרגם למען הילדים משפות זרות, חיבר חידות, שאלות ותשובות בנושאי רוח ואף בנושאי החי והצומח. על כל פועלו הענף והמבורך מברך רבי בשם הקוראים "נאחל לו לסופר אשר ברש, שיחד אתכם, ילדים, יפרח גם הוא ויחייך עוד הרבה-הרבה שנים".

דבריו של רבי תואמים את תפיסתו התרבותית של ברש, שדגל בהרחבת הפעילויות התרבותיות ושאף לשכלל תמיד את ספרותו, להעמיק ולהרחיבה, "[...] הן מן הצד העברי והן מן הצד האנושי." (ברש, 1956, עמ' 81).

ברשימתו "למצב הספרות העברית" טוען ברש:

...אם נישא עינינו לעתיד ונביא בחשבון את הסיכויים בכוח ליצירתנו הספרותית בארץ-חיינו, תיגלה לנו תמונה שיש בה כדי לעודד: יצירה בתוך חיים חדשים [...] מזיגה של תרבויות

שונות מתוך חבלי הסתגלות ויצירה בלתי פסוקים, מתוך מלחמת כיבוד ובנין וסכנות גלויות ונסתרות, כל אלה עשויים לחשל את האופי ולשוות לו קו של גבורה [...] כל אלה עשויים להיות לברכה רבה לספרותנו, ופסגתה מי ישרונה. (ברש, 1956, עמ' 81).<sup>31</sup>

נראה כי דרכי העיצוב בכתיבתו של ברש לילדים משקפות יפה את הפנייה לעולמו הרגשי של הילד ושל בן הגיל הרך. גם מגוון הנושאים בסיפוריו, שלרוב מתלווה להם מסר, מוסר השכל, מצביע על תרומתו של ברש לתרבות הילדים העברית.

כתיבתו בעיתוני הילדים מתייחדת במגוון נושאים מחוויות היום-יום של ילדים ומהווי הארץ, מספרות עולם ומן המורשת היהודית, כאשר המכנה המשותף לטקסטים הם המאפיינים הדידקטיים.

לפיכך, ניתן לומר כי יצירותיו של ברש, בכל הנוגע לכתיבה לילדים, עונות על העקרונות המוסכמים של התרבות העברית ברוח האידאולוגיה הציונית, כפי שנוזכר במבוא: היהודי החדש אמור להיות בחברה חדשה ולחיות בה על פי אמות מוסר של הנביאים.

## רשימת מקורות

אבן-זהר, א' (1977). הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל 1882-1948. **קתדרה**, 16, עמ' 165-189.

אופק, א' (1977). 'והייתם לאנשים עברים!': צמיחתה של ספרות-ילדים טבעית בארץ-ישראל. **קתדרה**, 3, עמ' 73-116.

אופק, א' (1977). תושיה' לילדי ישראל: מו"לים עברים כמטפחי ספרות ילדים. **מאזנים**, 6, עמ' 428-421.

אופק, א' (תשל"ח). **תנו להם ספרים: פרקי ספרות ילדים**. תל-אביב: ספריית פועלים.

**בן ארצי: שבועון לילדים ונערים**, העורך מ' בן אליעזר, סרט זיכרון 1925-1926. הספרייה הלאומית.

**בן ארצי: שבועון לילדים ונערים** (1925), 10, 31.

ברנקר, מ' (2009). ספרות עברית והיסטוריה ציונית. **זמנים: רבעון להיסטוריה**, 105, עמ' 16-23.

ברש, א' (1921). השעורה. **הארץ לילדים**, 21 באפריל, ב-ד.

ברש, א' (1932). בנדנדה. **דבר**, עיתון פועלי ארץ ישראל, מוסף לילדים שנה שנייה ג' (טז), 7.

ברש, א' (1921). יום הולדת. **הארץ שבועון לילדים**, 24 בינואר, ד.

ברש, א' (1949). הצפרדע החכמה. **משמר לילדים**, 31 במרס, 2.

31 וראו גם ריאיון עם ברש כיושב ראש אגודת הסופרים שבו מעודד ברש את הכותבים הארץ ישראלים שאינם חוששים לבטא בריתמוס חדש נושאים המתארים את [...] ארץ-ישראליותם השלימה, דופק ההווי של חיינו החדשים. "שיחה עם אשר ברש", **כתבי אשר ברש**, תל אביב, מסדה, תשי"ז, עמ' 158-159.

ברש, א' (1931). תורת הספרות העברית והכללית. **דבר**, 11 בינואר, 4.

ברש, א' (1936). עונשו של כילי. **דבר, מוסף לילדים**, 10 בינואר, 3.

ברש, א' (1943). **מנורת הזהב, סיפורי מעשיות**. רמת גן: מסדה.

ברש, א' (1947). **הנעל הקטנה סיפורי מעשיות**. תל אביב: עם עובד.

ברש, א' (1949). חוכמת הגנב. **משמר לילדים**, 21 ביולי, 5-6.

ברש, א' (1948). השעש בשפת הארנבת – מנין? **משמר לילדים**, 8 ביולי, 3-4.

ברש, א' (1956). ספרות של שבט או ספרות של עם? **כתבי אשר ברש**, ג', רמת גן: מסדה.

ברש, א' (1956). למצב הספרות העברית. **כתבי אשר ברש**, ג', רמת גן: מסדה.

ברש, א' (1958). **משיחות ערב**. רמת גן: מסדה.

ברש, א' (1966). **ישחקו הנערים**. רמת גן: מסדה.

גוברין, נ' (2009). עיתונות בתל-אביב; על שלושה כתבי עת ראשונים. **קשר**, 39, עמ' 36-49.

גולדברג, ג' (תשל"ז). **בין סופר ילדים לקוראיו: מאמרים בספרות ילדים**. רעננה: ספריית פועלים.

גוברין, נ' (1989). חוות החיות בארץ-ישראל ופרשת 'מולדת'. **דבש מסלע מחקרים בספרות ארץ-ישראל**, תל-אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור.

גוברין, נ' (תשמ"ה). **תלישות והתחדשות: הסיפורת העברית הראשית המאה ה-20 בגולה ובארץ-ישראל**, תל אביב: משרד הביטחון.

גורביץ', ד' (2009) הפנטסיה מהי? **עם שתי הרגליים עמוק בעננים**, עורכת אקדמית: ד' גורביץ', תל אביב: גרף.

גרנות, מ' (2013). "דבר העורך", **מאזנים**, פ"ז, 4.

**דבר** (1932). "בעמק", יום ו', 1 באפריל, 3.

**דבר** (1932). "ספרי הלימוד שיצאו לאור בהוצ' 'מצפה'", 12 באוקטובר, 5.

**דבר** (1932). ג' (טז), 7.

**דבר** (1934). 31 באוגוסט, 14.

**הארץ לילדים** (1924) 24 בפברואר.

**הארץ לילדים** (1921). 24 בינואר, ד.

**כתבי אשר ברש**, כרך א' (1951). תל-אביב: הוצאת מסדה.

**כתבי אשר ברש** (תשי"ז). 'שיחה עם אשר ברש', תל אביב, מסדה, תשי"ז, עמ' 158-159.

**האחים גרים** (1994). **מעשיות; האוסף המלא**. תל אביב: ספריית פועלים, תרגום מגרמנית: שמעון לוי.

טוהר, ו' (תשע"ח). 'רבי חנינא והצפרדע': הד למסורת סיפורית קדומה מאשכנז באסופה לילדים מאת אשר ברש, **מחקרי ירושלים במולקלור יהודי**, לא, תשע"ח, עמ' 4-19.

טוהר, ו' (תש"ף). מאבקי כוח וזיכרון תרבותי בזירת ספרות הילדים העברית, **עלי ספר, כ"ט**, עמ' 179-196.

קרילוב, א"א (1963). **כל משלי קרילוב** עברית: ח' רייכמן, תל אביב: דפוס 'שם'.

מאגר הספרייה הלאומית, "עיתונות ילדים של פעם",  
[http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/ben\\_artsi.aspx](http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/ChildrenHistoricPress/Pages/ben_artsi.aspx)  
 מירון, ד' (1987). **בודדים במועדם**. תל אביב: ספריית אופקים: עם עובד.  
 מצוב כהן, ע' (2017). **קריאת החיים עיון ביצירתו של אשר ברש**. אריאל: אוניברסיטת אריאל.  
 סוקר, נ' (1980). **חזיון חולות וירכתי עולם**, גבעתיים: מסדה.  
 לינדנבאום, ש' (1979). גיליונות כתב-עת בעל מגמה. **מאזנים**, מח, חוב', 5/6.  
 לנדר, פ' (1958). על ארבעה ספרי ילדים. **מאזנים**, ז', עמ' 66-68.  
 מלקמן, י' (1964). **שלושה סיפורים**. ירושלים: דפוס מרן.  
 נוי, ד' (תשנ"ה). מסה על אסופת המעשיות של האחים גרים, **האחים גרים, האוסף השלם**. תל-אביב: ספריית פועלים.  
 סיטון, ש' (2000). חינוך ותרבות בגיל הרך ביישוב: בנייתה של תרבות ילדים חדשה. **זמנים** 72, עמ' 44-56.  
 פרויד, ז' (1988). **מעבר לעיקרון העונג ומסות אחרות**. תל-אביב: דביר.  
 קרמר, ש' (1968). **ריאליזם ושבידתו**. גבעתיים –רמת-גן: מסדה.  
 רבי, ח' (1949). הסופר אשר ברש. **משמר לילדים**, 21 ביולי, 3.  
 רגב, מ' (1996). ספרי ילדים מתורגמים בראי התחדשותה של הלשון העברית, **מאזנים**, ע"א, (1), עמ' 32-35.  
 רות, מ' (1974). בעולם הפלא והדמיון. **עיונים בחינוך**, 3, עמ' 74-78.  
 שביט, ז' (1977). התגבשות המרכז הספרותי בארץ-ישראל בתהליך התמסדות של החברה היישובית. **קתדרה** 16, עמ' 207-233.  
 ריבלין, י' (תשל"ח). **מונחון לספרות**. תל-אביב: ספריית פועלים.  
 רייכמן, ח' (תשכ"א). **משלי קרילוב**. תל-אביב: נ' טרבסקי.  
 שמיר, ז' (1987). **השירה מאין תימצא**. תל-אביב: פפירוס.  
 שקד, ג' (1982). 'והלוואי ניתנה להם יכולת להמשיך', לסוגיית מרכזי המשנה בספרות העברית בין שתי מלחמות העולם. **תרביץ**, נ"א, עמ' 479-490.